

GERŐ ANDRÁS

A MAGYAR NEMZETI VILÁGKÉP ÉS HIVATALOS ÖNREPREZENTÁCIÓJA A MONARCHIA MAGYARORSZÁGÁN Millennium 1896

A magyar nacionalizmus axiómái

A magyar nemzeti gondolat- és érzésvilág – az európai trendekkel összhangban, de Nyugat-Európához képest némi késéssel – a 19. század ’20-’30-as éveitől kezdett kifermálódni, és 1848-49-ben vált tömeges érzelmi realitássá.¹

A folyamat struktúrájában – a máshol már létező mintákat követte – kulturális (nyelvújítás, nemzeti kultúra), majd politikai szakaszra (nemzeti önrendelkezés) bontható. A szakaszok között erőteljes átfedés is volt: a kulturális vetület akkor is jelen volt, amikor a politikai követelések domináltak, a nemzeti kultúra megteremtése pedig azonnal politikai tartalmat is hordozott.

A kifermálódó magyar nemzettudat nyelvi vetületében eredetileg a személyt – ily módon a nemzet tagját – akart megszólítani. Kölcsey Ferenc 1823-ban írott Himnuszában Isten áldását a magyarra kéri, azaz egy vagy több olyan személyre, aki magyarnak gondolja magát. Vörösmarty Mihály 1836-ban írt Szózatában a nemzetről beszél, azaz azon személyek összességéről, akik magyarnak gondolják magukat. Igaz, hogy a magyarhoz, a nemzethez képest alárendelten, de már Kölcseynél is megjelenik az ország, a haza fogalma.²

Úgy tűnik tehát, hogy a személyes és többek által vallott nemzeti identitás kezdettől fogva valamilyen szinten magában foglalja az országot, a haza képzetét, ugyanakkor nem mindegy, hogy ez mekkora területre terjed ki, és mennyire domináns az érzelmiből politikaivá vált nemzetfogalom egészében. Mert azért lássuk be: a terület és birtoklása már egyértelműen politikai dimenzió, hiszen a területi igény érvényesítése politikai és sok esetben csak háborús konfliktusok árán

---

¹ A magyar nacionalizmusról szóló álláspontomat elég részletesen kifejttem: GERŐ 2006.; illetve GERŐ 2008. 21-48.

² A Himnusz szövegének második versszaka: „Őseinket felhozád/ Kárpát szent bércére,/ Általad nyert szép hazát/ Bendegúznak vére./ S merre zúgnak hajjai/ Tiszának, Dunának,/ Árpád hős magzatjai/ Felvirágozának.”

lehetséges. Ezért mondom azt, hogy eredetileg érzelmi, de politikaivá válik.

Vajon az ország egyenlő-e a hazával? A két kifejezésnek lehet viszonya egymással, de nem egyenértékű fogalmak.

Az ország olyan földrajzi terület, amelyet általában egységes államszervezet fog össze. Az országnak lehetnek részei (országrészek), lehetnek államjogilag intézményesült szervei (országgyűlés, országnagy, országbiztos = ombudsman), és politikai, infrastrukturális vetületei (országhatár, országzászló, országház, országút). Aki rosszat tesz az országnak, arra azt mondjuk: országvesztő. Aki ribilliót szít, azt országháborítónak nevezzük. Aki az ország polgára, az nem feltétlenül a nemzet tagja, hiszen nemzeti identitásában tarthatja magát más nemzethez tartozónak. Ezt a problémát általában a „politikai nemzet” fogalmával szokták megoldani, ami szerint politikai értelemben valaki lehet például szerb állampolgár, még akkor is, ha kulturálisan magyar identitása van, és a szerbek így is tartják nyilván. De létezik arra is példa, hogy az adott többségi kultúra az országhoz tartozó állampolgári helyzet alapján jelöli ki a nemzeti hovatartozást – Franciaországban, aki francia állampolgár, azt hivatalosan a francia nemzethez tartozónak tekintik.

A haza sokkal spirituálisabb kategória – mintegy alátámasztva azt, hogy az érzelmek a nyelvhasználaton is nyomot hagynak. Hazafinak azt hívjuk, aki hazáját szereti, érte önzetlenül tevékenykedik, cselekedeteit a hazaszeretetet motiválja. (Hazafi van, országfi nincs.) Az országot is lehet hazának tekinteni, de lehet azt is mondani, hogy a haza az emberben belül, a lelkében van. Az ország nem lehet belső, lelki kategória – a haza fogalmához viszont ez szervesen hozzátartozik, mert az otthon, az otthonosság képzetét idézi fel. Elárulni az országot nem lehet, a hazát viszont igen (hazaáruló és nem országáruló). A haza tehát több mint az ország – olyan embernek is lehet hazája, akinek nincs országa.³ Az ország politikai-földrajzi és államjogi kategória. A hazát

---

³ A pátria, azaz a haza fogalma történetileg sokat változott, és a modern nemzettudat úgy értelmezte át, ahogy a fenti szövegben én most használom a kifejezést. Nem célom a fogalomtörténeti feltárás, csak utalni szeretnék e téren Szűcs Jenő írásaira. A „Nemzet és történelem” című tanulmánykötetében több helyen is foglalkozik azzal, hogy miként változott a pátria kifejezés tartalma, így például „A patriotizmus historikuma” című fejezetben SZÜCS 1974. 109-140.

lehet földrajzilag értelmezni, de inkább spirituális, mintsem tényleges territórium.

Lényegében azt lehet mondani, hogy a kiformalódott nemzeti identitások – ha rögtön nem is, de hosszabb-rövidebb idő után – földrajzi és spirituális territorialitásra fordították le önmagukat. A kérdés mindig az volt, hogy mennyit éreznek jogosnak, mennyitől érzik jól magukat, hol látják nemzeti határaikat?

A magyar nemzeti gondolkodás kifejlődésével is megjelent a politikailag is értelmezhető territorialitás fogalma. Elég csak az 1848-as magyar forradalmi március 12. pontjára gondolnunk: az egyik követelés az Erdéllyel való uniót érinti. Igaz, hogy csak az utolsó pontként jelenik meg, de megjelent az ország egységének képzete.

Köztudott, hogy a „nemzeti Magyarországot” akkoriban igen sok kultúra és nemzetiség alkotta. 1848 előtt a Habsburg hatalom igazgatási szempontból széttagolta az országot: Erdélynek önálló rendi gyűlése volt, az ország déli területeit közvetlenül katonai igazgatás alá rendelték. Közigazgatásilag Magyarország tehát nem volt egységes. Nemzeti Magyarországot nem lehetett követelni, mert túl sok nemzet, illetve nemzetiség élt itt, ám igazgatásilag egységes Magyarországot lehetett kívánni, ez kivitelezhetőnek tűnt.

Anélkül, hogy a történelmi eseményeket részletesen felidézném, megállapítható: az 1848-ban hatalomra került felelős magyar kormány tényleges hatalma soha nem terjedt ki az egykori középkori rendi állam teljes területére. Az 1849-ben győzedelmeskedő Habsburg hatalom pedig igazgatási szempontból megint csak szétdarabolta az irányítása alá visszatért magyar királyságot.

Az 1867-es kiegyezés nyomán állt elő az a helyzet – ami azután 1918-ig, az első világháború végéig tartott –, hogy a magyar kormány autoritása a középkori Magyarország teljes területére kiterjedt. Innentől magától értetődővé vált, hogy Magyarország területi integritásának képzete megegyezik Nagy-Magyarország fogalmával.

Az egyértelműsítést a Szent Korona tan hangsúlyváltozásával oldották meg.⁴ A Szent Korona – legalábbis 1867, a kiegyezés után – egyre egyértelműbben az ország területi egységét, területi integritását

---

⁴ A Szent Koronához kötődő képzeteknek elég nagy szakirodalma létezik, itt és most csak két munkára szeretnék utalni, amelyek mai szemlélettel közelítenek a kérdéshez lásd KARDOS 1992.; TESZELSZKY 2009.

jelentette; annak lett szimbolikus önkifejezése. Ez jól érzékelhetően megjelent az 1868-as magyar-horvát kiegyezés esetében, amikor is Fiumét (a mai Rijekát) a Szent Korona „különálló testé”-nek, azaz „corpus separatum”-nak nyilvánították, és így elkerülték azt, hogy a város Horvátország részét képezze. De ugyanez a gondolkodás jelent meg akkor is, amikor 1878-ban az Osztrák-Magyar Monarchia a Szent Korona jogán okkupálta – majd 1908-ban annektálta – Bosznia-Hercegovinát. (Annak ellenére, hogy a jogcím a Szent Korona volt, a terület igazgatását a közös pénzügyminiszter felelősségi körébe utalták.)⁵

A kiformalódó magyar nemzettudatban így az eredetileg eléggé alárendelt szerepet játszó territorialitás fogalma egy középkori idea átértelmezésével lett hangsúlyos tényező.

A magyar nemzeti gondolkodás sajátos csapdahelyzetbe került. Egyfelől úgy gondolta, hogy a teljes önrendelkezéssel bíró Magyarország a kívánatos. Másfelől azonban területi egységét annak köszönhette, hogy megegyezett a Habsburgokkal, aminek az volt az ára, hogy az ország belső, de nem külső önrendelkezéssel betagozódott a birodalomba. Így tehát a magyar államiság létezett, de a magyar állam nem rendelkezett teljes szuverenitással.

Magyarország területi integritása olyan fontos nemzeti célnak bizonyult, hogy ez sokak számára elviselhetővé tette a birodalmi létet is, annak ellenére, hogy szívük mélyén azt gondolták, az ország adott kiterjedésében és nemzeti, nemzetiségi összetételében, a magyarok államaként megállna a saját lábán is.

Axiómaként rögzült, hogy a soknemzetiségű történelmi Magyarország a magyarok országa, s ezért területén – noha sok nemzet él – csak egy politikai nemzet, a magyar létezik.

Ebből következően az is axiomatikus lett, hogy a magyarok országában, Magyarországon a magyarok vannak uralkodó helyzetben, őket illeti a szupremácia.

Az érzelmek szintjén az is axiomaként rögzült, hogy kívánatos lenne, ha Nagy-Magyarország a magyarok szupremáciájával önálló lehetne. Tehát a Habsburg birodalom kényszerű adottság, ami csak gátolja a magyar önkifejezést. Ezt az axiómát fejezte ki a dualista

---

⁵ A Szent Korona mint az ország területi egységének kifejeződése az első világháború után is tovább élt, hiszen a revízió gondolatában igen fontos szerepet játszott az úgynevezett „Szent István-i birodalom” helyreállításának gondolata.

korszak legmarkánsabban és legtömegesebben megjelenő ellenzéki tartalmú politikai mozgalma, a Függetlenségi Párt, illetve különböző variációinak eszmei tartalma.

Az 1867 és 1918 közötti Magyarország területén 1900-ig a magyarok kisebbségben voltak. 1900 után statisztikai értelemben többségbe kerültek. A többségi helyzet egyfelől valós, másfelől látszólagos volt. A statisztikai adatok a számszerűség kérlelhetetlenségével jelezték: az ország területén élő embereknek alig több mint fele magyar. Mindez viszont nem jelentette azt, hogy az ország minden településén ez lett volna a helyzet. Egyes vidékeken elsöprő volt a szlovák, szerb vagy éppen román többség. (Bizonyos, hogy Erdélyben már a 18. századtól a románok voltak többségben.) Arról nem is beszélve, hogy a magyarországi nemzetiségek egy részének anyaállama jött létre a szomszédos országokban. Az erdélyi románok mögött kiformalódott Románia, a magyarországi szerbek mögött kialakult Szerbia. Mindeközben a magyarországi nemzetiségek is ráléptek arra az útra, hogy önálló nemzeti tudattal, érzelmvilággal s önálló territoriális céllal bírjanak.

A 19-20. század fordulóját követően – tehát miután a magyarok többségbe kerültek – egyre gyakrabban merült fel az igény az ország szerkezetének átalakítására. Ferenc Ferdinánd, az 1914-ben meggyilkolt trónörökös részben a nemzeti elv alapján akarta a Habsburg Monarchiát és benne Magyarországot átformálni. S persze voltak olyanok – mint például Tisza István gróf –, akik állagörzésben gondolkoztak, és az ország területi egységét illetően semmifajta engedményre nem voltak hajlandóak.

Mindezzel csak azt kívánom hangsúlyozni: már az első világháború előtt komoly kételyek merültek fel annak kapcsán, hogy Magyarország, úgy ahogy van, politikailag csak a magyarok országa-e. A kételyek ellenére azonban a mértékadó magyar szellemi és politikai élet úgy gondolta, hogy az adott Magyarország a magyarok országa. (Látni fogjuk, hogy az 1896-os Millennium tömegmérétekben is ezt a hitet és meggyőződést erősítette.)

A magyar nacionalizmus axiómáinak kulturális közege: szorongás, félelem, frusztráció. Éppen azért, mert a történelmi Magyarország jóval nagyobb volt, mint a magyar etnikum területi elterjedése, a magyar nemzettudatba kezdetektől fogva beépült a szorongás, a félelem. Attól féltek, hogy a magyarok eltűnnek az összeérő szláv és

német tengerben. Ennek a szorongásnak az egyik legfontosabb nemzeti költemény, a Szózat szerzője, Vörösmarty Mihály (1800-1855) éppúgy hangot adott, mint a magyar reformkor egyik legnagyobb alakja, Széchenyi István gróf (1791-1860). Mindannyian félték a nemzethaláltól. De a szorongás hangulata nem csak a nemzethalál formájában jelent meg.

Talán kezdjük azzal, amire – megítélésem szerint – eddig kevés figyelmet fordítottak. A társadalmi értelemben vett nemi szerepekről az angolul „gender” problémának nevezett jelenségről van szó. A 19. század elején, első harmadában a nemzet és az ország eltérő nemi karakterisztikára tett szert. Az akkoriban festett képeken Pannónia vagy Hungária, azaz az ország megszemélyesítője nő. Általában fiatal és a kor normái szerint jó kiállású. Ilyen persze máshol is van. A franciáknál ugyanez a helyzet Marianne alakjával, az oroszok viszont inkább hazaanyáról, hazaanyácskáról beszélnek, és Oroszország vizuálisan is anya, nem pedig fiatal nő. A németeknél is létezik Germánia alakja – igaz viszont, hogy náluk a nemi jelleg nem egyértelmű, hiszen eközben Vaterlandról, azaz apaföldről beszélnek. (A reformkorban Magyarországon Magyarországot fiatal nőként, általában osztrák festők festették meg – valószínűleg azért, mert megrendelőik így és ezt várták el tőlük.)

A nemzet viszont férfi. Amikor a nemzetről megszemélyesítve beszélnek – lett légyen szó korabeli tankönyvről vagy költeményről – mindig maszkulinnak tekintett tulajdonságokban fogalmaznak. A magyar nemzet – énképe szerint – vitéz és lovagias, harcias és nagy-lelkű. Ez is van máshol, ez sem meglepő és unikális. Persze a férfi szerephez követelmény is társul: képesnek kell lennie arra, hogy megvédje a nőt, azaz a hazát. Ha ez nem sikerül neki, akkor vagy azt teszi, hogy feláldozza magát a szerepkövetelmény oltárán; vagy örökre meggyűlöli a támadót; vagy megutálja a nőt, azaz a hazát, s adott esetben el is hagyja; vagy úgy csinál, mintha mi sem történt volna. A férfiszerep követelményének nem teljesítése mindenképpen kudarcélmény, s általában frusztrációval jár, amit többféleképpen lehet feldolgozni. A magyar esetben – miután a nemzet férfiszerepe kialakult – rengeteg kudarcélmény következett be, hiszen a nemzet már 1848-49-ben sem tudta megvédeni a hazát. S ez a folyamat történelmünkben

azóta többször lejátszódott, tehát a frusztráció halmozott jelenlétéről beszélhetünk.⁶

A következő tényező az „alullévő kutya”, azaz az underdog helyzet esztétizált vállalása. A magyar nemzeti gondolkodás hívei érvelhettek – s érveltek is – azzal, hogy őket balsors tépi. Tatár, török, Habsburg iga alatt nyögtek, nyögnek. Érveik mellett tényeket tudtak felsorakoztatni. Persze a tények egy olyan kultúrantropológiai mezőben jelentek meg, amelyben a múlt és a jelen kevésbé vált szét. Egy ilyen világképben az 1241-ben bekövetkezett tatárjárás abszolút képes arra, hogy az adott jelen olyan fájó mozzanataként jelenjen meg, ami az underdog helyzetet (a „balsors”) jelenlétét és jelenvalóságát igazolja. (Mint ahogy ez az eseményhez képest 582 évvel később, 1823-ban írott Himnuszban meg is jelenik!)

Az „underdog” helyzetet hosszú időszoron át a magyar politikai élet is tudatosította: a magyar rendek diskurzusnyelvévé vált az, amit ők „séreلمي”, azaz gravaminális politikának hívtak. Ez – jellegéből következően – arról szólt, hogy őket egyfolytában el akarják nyomni, jogaik sérelmeket szenvednek. Így egyfajta önvédelmi magatartásra kényszerülnek. Az önvédelem mozzanata viszont mintegy erkölcsi igazolást is ad fellépésüknek. A kudarc erkölcsi sikerként jelenik meg. Következőleg a magyar hősi panteon nagy része tragikus és sikertelen alakokkal, figurákkal népesült be. Kultúránkban éppen ezért a siker gyanús, erkölcsileg problematikus, a kudarc viszont felemelő és erkölcsileg tiszta.

Ha elgondolkozunk azon, hogy a magyar nemzeti tudatot övező lelki klíma a fent említett három tényező – a nemzethalál motívum, a nem artikulált, de létező gender jelleg és az alullévő kutya helyzet-érzékelés – összeadódásával miként is alakult, talán közelebb jutunk a magyar nacionalizmus természetének megértéséhez.

---

⁶ Történelmi festészetünk meglehetősen jól leképezi ezt a frusztrációs jelenséget. Utalnék Madarász Viktor Dobozi Mihály és hitvese, illetve Székely Bertalan Dobozi és hitvese c. képeire (az előbbi 1868-as, az utóbbi 1861-es). Itt a török elől menekülő Dobozi inkább megöli feleségét, mintsem hogy az a török martaléka legyen. Társadalomlélektani olvasatban a kép nem másról szól, minthogy a férfi (azaz a nemzet) védelemre képes tehetetlenségében inkább megöli szerettét (hazáját), mert nem tudná elviselni azt, hogy idegen kézre jusson. A gyilkosság így erkölcsileg felmagasztosul.

A Millennium

A Millennium 1896-os megünneplése három pillérre épült.⁷ Az első pillért a civilizatórikus, kulturális beruházások adták. A másodikat a főként emlékműben, kiállításban realizálódó szimbolikus tartalmú nemzeti önkifejezés jelentette; míg a harmadik pillért a ceremoniális rész, egyfajta ideologikus nyomatékot adva az egész rendezvénysorozatnak. Bár a három vonulat sokszor egymásba játszott, e felosztás fontossági sorrendet is jelent.

A civilizatórikus, kulturális nagyberuházások sorába illeszkedett a bírói hatalom legfelső fórumának, a Magyar Királyi Kúriának szentelt igazságügyi palota, az uralkodóról, Ferenc Józsefről elnevezett Duna-híd, országszerte négyszáz új népiskola, az Iparművészeti Múzeum, a Szépművészeti Múzeum. Csatlakozott az ezredévi ünnepek civilizatórikus „áttöréséhez” az Országház köz-ponti részének átadása, a királyi vár új szárnya, a Statisztikai Hivatal, a kontinens első földalattija, a Mátyás-templom környékének rendezése, a Múcsarnok, több kórház, illetve kórházi szárny átadása, több helyen a köztéri villanyvilágítás bevezetése, a budapesti Nagykörút nagy részének hivatalos „átadása”. A főváros 1896-ra tervezte öt vásárcsarnok átadását, ami aztán 1897-re be is következett. Természetesen a magántőke is megmozdult, hiszen a hatalmas infrastruktúrális fejlesztések számára is teret, lehetőséget teremtettek. Ennek a felbuzdulásnak az eredményeként jött létre – többek között – a Royal Szálló, valamint a Vígszínház.

A messze nem teljes körű felsorolásból is látszik: az infrastruktúrális-civilizatórikus vonulat oly meghatározó erejű volt, hogy napjainkban is élvezhetjük eredményeit. Természetesen ezek a beruházások jelentős összegekbe kerültek, de a kor döntéshozói úgy vélték: a jövőbe fektetik a tőkét, hiszen az ország helyzete, gazdasági ereje ezt indokoltta és lehetővé tette.

A szimbolikus tartalmú tettek tekintetében tulajdonképpen mindösszesen négyre vállaltak kötelezettséget. Az egyik a honfoglalókat, illetve a magyar történelem általuk jelentősnek tekintett alakjait megőrkítő szoborcsoport, a Millenniumi Emlékmű, amely a magyar história addigi legdrágább emlékműállításának ígérkezett. A második

---

⁷ Az Ezredév leírásához lásd TARR 1979., valamint a *Budapesti Negyed* 10-11. számát (1995. tél – 1996. tavasz), ami a Budapest 1896 címet viseli, és a Millenniumról szóló dokumentációt tartalmazza. Ez utóbbi könyv alakban is megjelent. GERŐ 1996.

egy Szent István-szobor. A harmadik hét emlékoszlop felállítása, ami a hét honfoglaló magyar törzs emlékét idézi. A negyedik – és a legköltségesebb – maga az Ezredévi Kiállítás, amely már átvezet a harmadik pillérhez, hiszen szimbolikus tartalma mellett az ezredév legnagyobb szabású eseményét is jelentette.

Az Ezredévi Emlékmű a tervek szerint sem készült volna el 1896-ra, már csak azért sem, mert az Emlékmű tervezett helyén volt az Ezredévi Kiállítás bejárata. Azonban azt sem gondolták, hogy csak 1929-re ölt az emlékmű majd véglegesnek tűnő formát. A Millenniumi Emlékműből lett az Ezredév legjobban elhúzódo beruházása.⁸

A kortársak a szimbolikus tettek sorában minden kétséget kizáróan a legjelentősebbnek az Ezredévi Kiállítást tekintették. A kiállítás egyébként – mintegy járulékosan – strukturálta is az egyik legszebb budapesti zöldterületet, a Városligetet. Néhány akkor emelt épület ma is látható, látogatható, közhasznú funkciót tölt be.

A magyar viszonyok között rendkívül nagyszabású kiállítás kettős célt tűzött ki maga elé: megmutatni a magyar gazdaság, állam, kultúra eredményeit és egyben az úgynevezett „történelmi csoportban” bemutatni a magyar históriát. A tudatos célkitűzés mellett járulékos elem volt a hagyományos értelemben vett népszórakoztatás is (vendéglátás, mutatványosok stb.). Erre a célra jött létre az úgynevezett „Ősbudavár” rész, amihez hasonló funkciójú – megint csak magánkezdeményezésen alapuló – szórakoztató központ épült a város túlvégén, a mai Lágymányoson „Konstantinápoly” néven. (Szintén magántőkéből jött létre a honfoglalást bemutató, a készítőjéről, Feszty Árpádról elnevezett Feszty-körkép is.)

A kiállítás májustól októberig tartott nyitva, és több mint félmillióan látták, ami páratlan sikernek számított. A magyar ipar, mezőgazdaság, kereskedelem és kultúra eredményei ennyi idő alatt ennyi emberhez még soha nem jutottak el. A látogató azzal az érzéssel távozhatott, hogy egy dinamikusan fejlődő ország polgára; egy olyan országé, amely büszke a múltjára, de még inkább büszke a jelenére és a jelen eredményei alapján lehetséges jövőjére. A bemutató azt sugallta: Magyarország képes helytállni a nemzetek gazdasági-kulturális versenyében.

---

⁸ GERŐ 2004. 203-246.

Ahogy ezt a kortársak megfogalmazták:

„Összehordtuk nemzeti kincsinket, ősoktól ránk hagyott kincses ereklyéinket, felhordtuk iparunk, mezőgazdaságunk, kereskedelmünk, tudományunk, művészetünk és irodalmunk milliókat érő termékeit és ezt a varázslatos gyűjteményt a haladás szent oltárán bemutattuk a magyarok Istenének, bemutattuk az egész világnak. És az egész világ eljött, hogy szemtől-szembe meggyőződjék arról a haladásról, arról a bámulatos tökéletesedésről, a melyhez az ezredik magyar esztendőig eljutott Magyarország, de a mely ezer esztendő történetében vérázott betűkkel az is meg van írva, hogy ez a nemzet kétszáz évet nyögött török hódoltság alatt és száz esztendőre visszamaradt a haladás útján a tatárpusztítások után. És mégis felküzdöttük magunkat a művelt nyugat leghatalmasabb birodalmi sorába. Mégis megmutattuk, hogy van hatalmas önálló ipara, mezőgazdasága, kereskedelme, művészete és irodalma annak a magyar nemzetnek, a melyet alig ötven esztendővel la nation anonyme-nek (névtelen nemzetnek – Gerő András) nevezett a nagy francia irodalom. Pedig ez a kiállítás és minden, a mi csak a kiállításon látható volt – kivéve természetesen a történelmi csoport mesés és százados kincseit – alig másfél esztendő alatt készült. Hanem ezalatt a másfél esztendő alatt éjjel-nappal dübörögtek a gépek, füstöltek a gyárak kéményei, izzadt a magyar iparos és gazda és íróasztala mellett ült a tudós, festett a festő, formált a szobrász, hogy nagyot, minél nagyobbat adhassanak az országos nemzeti kiállítás mesés gyűjteményének. Megismertettük erőinket, bemutattuk képességeinket és azt az Anteusz-erőt, a mely a magyar izmokban, a magyar értelemben, a magyar akaratereiben lakozik, és mindez előtt meghajol a világ.”⁹

---

⁹ GERŐ 1896. 376-377. A kiállítás részletes leírását lásd KÖVÁRY 1897. A kiállítás két főcsoportba rendezte a tartalmakat: I. főcsoport. *Történelmi kiállítás*. Magyarország kulturális fejlődésének fő mozzanatai, nevezetesen a honfoglalástól, az azt követő századokban történelmi korszakok szerint feltüntetve: a) történelmi okmányokban; b) régi eszközökben, iparművekben és történelmi emlékekben; c) művészi alkotásokban és pedig kölcsönös tekintettel: az egyházi életre, a közszellem nyilvánulására és a magánélet alakulására, a hadviselésre. II. főcsoport. *Jelenkori kiállítás*, és pedig: I. csoport: Művészet. a) Képzőművészet. b.) Előadó művészet. II. csoport: Közművelődés: különös tekintettel az irodalom és a sajtó termékeire, valamint a tudományos és közművelődési intézetek és egyletek működésére. Statisztika. III. csoport: Oktatásügy. IV. csoport: Egészségügy. Gyermeknevelés. V. csoport: Kereskedelem; pénz- és hitelügy. VI. csoport: Mezőgazdaság: gyümölcsészet; kertészet; borászat; méhészet; állattenyésztés; selyemtenyésztés; állati termékek,

A némi túlzással elegyített mondatok híven adják vissza az ön-reprezentáció célját.

Az Ezredév harmadik vonulatát az egy-egy megnyitóhoz, vagy éppen külön alkalmakhoz kötődő ceremoniális, ideologikus keret adta. Ilyen volt például a parlament (a felsőház és a képviselőház) együttes ülése; nagyszabású banderiális felvonulás, amelynek útvonala érintette a Vérmezőt, a Várat és a Parlamentet; katonai parádé tizenhétezer katona részvételével, ökörsütéssel és tűzijátékkal; az Ezredévi Kiállítás megnyitója és más hasonló rendezvények. Számuk nem volt túl nagy, hiszen fényüket a király megjelenése adta, és a király – egy személyben osztrák császár – nem tartózkodott mindig az országban. Ezek az alkalmak azonban azt mutatták, hogy a ceremonialitásban rejtőző ideologikum rendies jellegű „zománcot” rakott az egyébként a modernitás értékeit felmutató ünnepségsorozatra. Különösen igaz ez a banderiális felvonulásra, ahol drága történeti kosztümökben jelentek meg a nemesi katonai szervezet felidézői: lovasmenet, díszmagyar, kardok, prémes kacagány és más hasonló kellékek utaltak a múlt tradícióira.

Mindazonáltal az 1896-os millenniumi évre nem a ceremonialitásban megnyilvánuló tradicionalitás, hanem az aktív, jelentős eredményeket felmutató beruházáspolitikai volt a jellemző. Az ünnepi rituálék költsége a töredékét tette ki az infrastrukturális, civilizatórikus, kulturális beruházásoknak.

1896-ban, az Ezredévkor sokat beszéltek a múlttól, de a jövőnek szóló tettek voltak az elsők.

1896 három fő értéket kívánt tudatosítani. Ezek az értékek egyenrangúnak tekinthetők (még ha leírásuk csak egymás után történhet is).

Először is azt akarták tudatosítani, hogy a magyar állam megtalálta a helyét, és annyi szerencsétlen történelmi korszak után

---

állategészségügy. VII. csoport: Erdészet, vadászat. VIII. csoport: Bányászat és kohászat; vas és fémipar. IX. csoport: Gépipar, műszerek és tudományos eszközök. X. csoport: Közlekedés; hajózás; tengerészet. XI. csoport: Építési ipar. XII. csoport: Faipar; bútorigar; dekoratív ipar; teljes lakberendezések. XIII. csoport: Anyag- és üvegipar. XIV. csoport: Bőripar; textilipar; ruházati ipar. XV. csoport: Papíripar; sokszorosító műiparágak. XVI. csoport: Arany-, ezüst- és díszműárúk, apró-árúk. XVII. csoport: Hadügy. XVIII. csoport: Vegyészeti ipar. XIX. csoport: Élelmi cikkek mint ipartermékek. XX. csoport: Néprajzi kiállítás; háziipar.

végre tartós, megnyugvást jelentő helyzetbe jutott. Erre utalt az, hogy az Ezredévi Emlékmű tizennégy helyet biztosító királygalériájába zárószoborként Ferenc Józsefet „tervezték be”. Erre utal az is, hogy a történelmi Magyarország (a „Szent István-i birodalom”) mint örök időkre szóló adottság szerepelt a különféle megnyilatkozásokban annak ellenére, hogy az országlakosok felét részben olyan nemzetiségek tették ki, amelyeknek komoly etnikai és állami hátvédjük volt a határ túloldalán. De erre utalt az is, hogy a ceremonialitás a historizálás jegyében fogant: az adott jelen a történelem pozitív beteljesedéseként jelent meg.

Másodszor az 1896-os millennium azt állította: Magyarországot a magyar szupremácia hatja át. A magyarok gazdasági, kulturális, politikai fölényben vannak, és ez hiteles, indokolható fölény. Erre utalt magának a honfoglalásnak a mitizálása; a ma újra látható Feszty-körkép, amelyen a honfoglaló magyar férfiak „megszerzik” a szláv nőket.¹⁰ De erre utalt az Ezredévi Kiállítás is, ahol a megszolgált szupremácia minden kellékét felvonultatták, s ahol a nemzetiségeknek csak egy skanzenszerű múfaluban jutott hely.

Harmadszor – s ez az elem hitelesítette az előző kettőt – a millennium azt mondta: az ország képes a modernizációs-civilizatórikus áttérésre, s magáévá tudja tenni az iparosítás, a polgári átalakulás élenjárónak tartott európai értékeit. Erre utaltak az államigazgatási-hatalmi beruházások; az infrastrukturális fejlesztések; azok a kulturális nagyberuházások, amelyek – múzeumként – a kulturális tőkefelhalmozás képességéről tanúskodtak. A XIX. század „haladás”-eszméjét tették tárgyiasulttá, megfoghatóvá, mindenki számára beláthatóvá. S ha a haladás – a megkérdőjelezhetetlen haladás – megmutatkozik, akkor bizony hitelessé válik a nyugvópontra és beteljesültségre jutott történelmi politikai helyzet és a magyar szupremácia is. Ahogy a korszak legolvasottabb írója, a magyar irodalom klasszikusává lett Jókai Mór is megfogalmazta: „*Terjeszkedni nem földadata Magyarországnak, de emelkedni igen.*”¹¹

1896 három értékállítása közül kettő illuzórikusnak bizonyult. Mire az Ezredévi Emlékművet befejezték, már nem létezett a Habsburg Birodalom, s megszűnt a történelmi Magyarország is. (A millennium

---

¹⁰ A Feszty-körképet sokéves munkával helyreállították és ma Ópusztaszeren látható. Történetét lásd SZÜCS-WOJTOWICZ 1996.

¹¹ JÓKAI 1898. 840.

után egészen pontosan 22 évet élt még a birodalom.) Magától értetődően ez a tény véget vetett a magyar szupremácia politikailag támogatott létének is. Úgy is mondhatnám: a három értékállításból kettő mindössze huszonkét esztendővel élte túl az ezredévi ünnepeket. Ezzel szemben a civilizatórikus vívmányok tartósnak bizonyultak, napjaink, életünk részévé váltak.

Nagy-Magyarország, Szent István-i Magyarország – vagy hívjuk, ahogy akarjuk – 1541-től, az ország három részre szakadásától fogva nem létezett területi egységként, s csak a modern nemzettudat korában, 1867 után jött újra létre. Ténylegesen 1918-ban, jogilag 1920-ban szűnt meg.

A Habsburgokkal történő kiegyezés hozta létre, és a Habsburg birodalom felszámolásával lett vége.

Ugyanazok a magyarok, akik a Habsburg birodalom utolsó létformája által biztosított Nagy-Magyarországot természetadta, istenadta hazájuknak tekintették, rendszerint undorral vagy éppen elutasítóan viszonyultak a dinasztiahoz – újabb bizonyosságául annak, hogy a magyar nemzettudat és a belőle kisarjadt nacionalizmus mennyire nem volt képes a történelmi realitásokat önmagához közel engedni.

A magyarok egy részének képzeiteiben, érzelmeiben, gondolkodásában Nagy-Magyarország hangsúlyosan jelen van. A magyarok közül sokan ma is olyan országot tekintenek hazájuknak, amely már nem létezik; sokan közülük ma is olyanért lelkesednek, ami már nincs; sokan közülük ma is egy halott entitástól hatódnak meg. Hívhatnám ezt nemzeti nekrofilának is.

IRODALOM

GERŐ András

- 1996 *Budapest, 1896. A város egy éve.* Budapesti Negyed Alapítvány, Budapest.
- 2004 *Képzelt történelem.* Fejezetek a magyar szimbolikus politika XIX-XX. századi történetéből. Eötvös Kiadó-PolgArt Kiadó, Budapest.
- 2006 *Imagined History.* Chapters from Nineteenth and Twentieth Century Hungarian Symbolic Politics. Columbia University Press, New York.
- 2008 *Hungarian Illusionism.* Columbia University Press, New York.

JÓKAI Mór

- 1898 Utószó. In: Szilágyi Sándor (szerk.): *A magyar nemzet története.* 10. kötet. Athenaeum, Budapest. 840.

KARDOS József

- 1992 *A szent korona és a szentkorona-eszme története.* Ikva Kiadó, Budapest.

KÖVÁRY László

- 1897 *A millenium lefolyásának története és a millenáris emlékkalkotások.* Athenaeum, Budapest.

SZŰCS Árpád – WOJTOWICZ, Malgorzata

- 1996 *A Feszty-körkép.* Helikon Könyvkiadó, Budapest.

SZŰCS Jenő

- 1974 *A Nemzet és történelem.* Gondolat Kiadó, Budapest.

TARR László

- 1979 *Az Ezredév.* Magvető Kiadó, Budapest.

TESZELSZKY, Kees

- 2009 *Az ismeretlen korona: jelentés, szimbólumok és nemzeti identitás.* Bencés Kiadó, Pannonhalma.

HUNGARIAN NATIONALISM AND IT'S SELF-
REPRESENTATION
(Millennium – 1896)

The Hungarian nationalism had three important and specific elements.

1. It was full of fear. The principal reason for the fear was the possibility that the Hungarians could easily be overwhelmed by the mighty waves of the Germans and Slavs. Perhaps they could disappear in the ocean of Slavs. Perhaps they could come to an end by becoming Germanized. Each of these possibilities was worse than the other.

2. Hungarians thought that they are being the underdog. They were groaning under the yoke of the Tatars, the Turks, and the Habsburgs. They could also list facts to buttress their claims. To be sure, the facts appeared in such a cultural-anthropological setting in which the past and the present were hard to distinguish. (It has happened in the case of Poles too.)

3. Hungary as a country is female; Hungarians as a nation is male. The masculine role means that the nation had to be able to protect the female i. e. the country. The Hungarians could not defend the country that's why they became frustrated.

These elements worked together.

The Millennium of Hungary represented the official values and statements of Hungarian state in the Austro-Hungarian Monarchy.

The most important values were the idea of territorial integrity of Hungary and the Hungarian superiority of Hungarians.

These values could not survive: twentytwo years later disappeared not just the Austro-Hungarian Empire, but the greater Hungary and the Hungarian supremacy too.

Báró Bánffy György a milleniumi díszmenetben